

Orta Çocukluk Döneminde Ebeveynlere Bağlanma, Benlik Algısı ve Kaygı

Nebi Sümer

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Meltem Anafarta Şendağ

Ufuk Üniversitesi

Özet

Bu çalışmada orta çocukluk döneminde ebeveynlere bağlanmanın öznel benlik alanları ve kaygı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Anneye ve babaya bağlanmanın öznel benlik alanlarını (akademik yeterlik, atletik yeterlik, sosyal onay, fiziksel görünüm ve davranıştan hoşnut olma), bütünsel özdeğeri ve kaygıyı yordamada farklılaşacağı öngörülmüştür. Ayrıca bağlanmanın benlik değerlendirmeleri aracılığı ile kaygıyı yordayacağına ilişkin bir model de test edilmiştir. Bu kapsamda Kerns, Klepac ve Cole (1996) tarafından geliştirilen Kerns Güvenli Bağlanma Ölçeği'nin (KGBÖ) Türk örneklemini üzerinde güvenilirlik ve geçerliği de sınanmıştır. İlköğretim 5. ve 6. sınıf öğrencileri ($N = 194$) KGBÖ, benlik alanlarında değerlendirme ve kaygı ölçeklerini doldurmuşlardır. Bulgular, KGBÖ'nün Türk örneklemini için psikometrik kalitesinin yeterli olduğunu göstermiştir. Anne ve babaya güvenli bağlanmanın birbirinden bağımsız olarak bütün benlik alanlarında olumlu değerlendirmeye ve düşük kaygıyla ilişkili olduğu bulunmuştur. Anne ve babaya bağlanma arasındaki ortak etkinin de fiziksel görünüm algısı ve bütünsel özdeğeri anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur. Son olarak, benlik değerlendirmelerinin bağlanma ile kaygı arasında tam aracı değişken rolü üstlendiği saptanmıştır. Bulgular özellikle orta çocuklukta babaya bağlanmanın artan önemi dikkate alınarak tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bağlanma, orta çocukluk, benlik algısı, kaygı

Abstract

The current study examines the impact of attachment to parents during middle childhood on the domains of self-perceptions and anxiety. It was expected that attachment to mother and father will have differential effects in predicting self-perceptions in various domains (scholastic competence, athletic competence, social acceptance, physical appearance, and, behavioral conduct), global self-worth, and anxiety. Furthermore, a mediational model suggesting that attachment to parents predicts anxiety via self-perceptions was tested. Within this framework, reliability and validity of Kerns' Security Scale (KSS; developed by Kerns, Klepac & Cole, 1996) were also examined for Turkish sample. Fifth and 6th grade students ($N = 194$) completed scales on the self-perception domains, attachment, and anxiety. Results revealed satisfactory psychometric qualities for the KSS for the Turkish sample. Secure attachment to mother and father uniquely associated with positive evaluations in all self-domains and low levels of anxiety. In addition, the interaction between mother and father attachment significantly predicted the perception of physical appearance and global self-worth. Lastly, findings supported the proposed model suggesting that self-perceptions mediate the link between attachment and anxiety. Results were discussed considering the increasing importance of attachment to father during middle childhood.

Key words: Attachment, middle childhood, anxiety, self-perceptions

Yazışma Adresi: Prof. Dr. Nebi Sümer, ODTÜ Psikoloji Bölümü 06531, Ankara, Türkiye

E-posta: nsumer@metu.edu.tr

Yazar Notu: Kerns Güvenli Bağlanma Ölçeğinin çeviri ve tekrar çevirisinde ve makale gözden geçirilmesinde değerli yardımlarda bulunan, Kürşad Demirutku, Mehmet Harma, Şenel Hüsni ve Çınar Efe Sümer'e teşekkür ederiz.

Çok sayıda gelişimsel kuram ya da yaklaşıma göre ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişkinin kalitesi gelişimin her aşamasında kritik bir rol oynar. Bağlanma kuramı (Bowlby, 1973; 1982), çocuğun zihinsel, duygusal ve davranışsal gelişiminde yakın ilişkilerin, özellikle de ebeveyn-çocuk ilişkisinin, etkisini ve ilgili dinamikleri açıklama bakımından son yıllarda en yaygın kabul gören kuramlardan birisi olmuştur. Bowlby'ye göre çocuklarıyla güvenli bağlanma ilişkisi kuran ebeveynler, aynı zamanda onlara değerli oldukları, güvende oldukları ve sevildiklerine ilişkin güvence vermiş olurlar. Bu güvence altında gelişen çocuklar bir taraftan başarı için gerekli olan özgüveni kazanırken diğer taraftan da psikolojik sağlıklarını korurlar. Bu kapsamda yapılan çok sayıda araştırma ebeveynlere güvenli bağlanma ile olumlu psikolojik gelişim arasında hem erken gelişim dönemleri (örn., Ainsworth, Blehar, Waters ve Wall, 1978; DeWolff ve Van Ijzendoorn, 1977; Main, Kaplan ve Cassidy, 1985; Thompson, 1999) hem de ergenlik dönemi için (örn., Allen, Moore, Kuperminc ve Bell, 1998; Armsden ve Greenberg, 1987) güçlü ilişkiler olduğunu göstermiştir.

Ebeveynlere bağlanma ile olumlu duygusal gelişim arasındaki ilişki orta çocukluk döneminin (8-12 yaşlar) için ne Batı ülkelerinde (bkz., Mayselless, 2005) ne de Türkiye'de yeterince çalışılmamıştır. Bu araştırmanın birinci amacı; orta çocukluk döneminde anne ve babalara güvenli bağlanma ile benlik alanlarında gelişim ve kaygı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmanın ikinci amacı ise; Kerns, Klepac ve Cole (1996) tarafından orta çocuklukta ebeveynlere bağlanmayı ölçmek amacıyla geliştirilen Kerns Güvenli Bağlanma Ölçeği'nin (Kerns Security Scale) psikometrik özelliklerini Türk örneklemini üzerinde sınamaktır.

Orta Çocukluk Döneminde Bağlanma

Bowlby (1973; 1982) bebeklik döneminde temeli atılan duygu, düşünce ve davranış örüntülerinin "beşikten mezara" kadar sürdüğünü ve gelişim süreci içinde diğer yakın ilişkilere de genellendiğini öne sürmüştür. Bağlanma kuramına göre güvenli bağlanma geliştiren çocuklar bağlanma figürlerini (genellikle ebeveynler) stres ve gerilim anlarında güvenli bir sığınak, oyun sırasında ya da stres hissetmedikleri durumlarda ise güvenli bir "keşif üssü" olarak başarıyla kullanabilirler. Güvenli bağlanmanın duyarlı, zamanında ihtiyaca cevap veren ve tutarlı anne baba davranışının bir sonucu olduğu çok sayıda araştırma tarafından desteklenmiştir (Cassidy, 1999; Main ve ark., 1985). Güvenli bağlanmanın ebeveyn-çocuk ilişkisi dışında, başta akran ve arkadaş ilişkileri ve sosyal ilişkilerde yetkinlik, keşif etkinliklerinde yüksek merak ve güven olmak üzere farklı benlik ve sosyal gelişim alanlarında da değerli bir özkaynak olduğu gösterilmiştir (örn.,

Cassidy, 1988; Kerns ve ark., 1996; Thompson, 1999).

Bağlanmanın önemi ve etkisi çok fazla değişmeye de bağlanma davranışlarının sıklığı ve derinliği erken yaşlardan orta çocukluk dönemine doğru azalmaktadır (Dwyer, 2005; Mayselless, 2005). Orta çocukluk döneminde bağlanma zihinsel modelleri belirginleşerek farklı alanlardaki beklenti ve inançları daha aktif olarak yönlendirmeye başlarlar. Araştırmalar, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerinden farklı olarak ebeveynlerin orta çocukluk döneminde hala birincil bağlanma figürü olma işlevini sürdürdüğünü göstermektedir (Levitt, Guacci-Franco ve Levitt, 1993; Lieberman, Doye ve Markiewicz, 1999). Ancak, bu dönemdeki çocukların, zihinsel ve duygusal gelişimlerine paralel olarak, özerklik alanları da genişler. Dolayısıyla, bu dönemlerinde çocuklar yeni hedeflere yönelirler ve akranlarıyla daha fazla zaman geçirmek isterler, bu da onları bağlanma figürlerine odaklanmaktan görece uzaklaştırır (Mayselless, 2005; Richardson, 2005). Bilişsel gelişim düzeylerine paralel olarak, bu dönemde çocuklar farklı kaynaklardan beslenen bağlanma davranışlarını tek bir zihinsel model içinde bütünleştirme becerisi kazanırlar ve akran ilişkilerine yoğunlaşarak birincil bağlanma figüründen kısmen geri çekilme eğilimine girerler (Kerns, Schlegelmilch, Morgan ve Abraham, 2005).

Bebeklikten çocukluğa geçişte bağlanma zihinsel modellerine ilişkin en temel değişim ebeveynlerle ilişkileri düzenleyen "amaca göre düzeltilen ortaklık" (goal-corrected partnership) kavramında gözlenir. Dwyer'in (2005) belirttiği gibi artan bilişsel becerilere uygun olarak çocuklar ebeveynlerin amaç, güdü ve duygularını daha iyi anlarlar ve kendi bağlanma davranışlarını ebeveynlerinin durum ve amaçlarına göre yeniden düzenleyebilirler. Çocukluktan orta çocukluğa geçişte ise bilişsel beceriler daha da pekişir, ben merkezci düşünce ve davranışlar azalır, çocuk yetişkinlerin bakış açısını daha kolay alabilir ve daha başarılı "amaca göre düzenlenen ortaklık" stratejileri geliştirir. Böylece bu dönemde bağlanma davranışları daha karmaşık ve örtük bir özellik gösterir (Dwyer, 2005; Mayselless, 2005).

Akran ilişkilerinin artan önemi nedeniyle bağlanma araştırmaları orta çocukluk döneminde genellikle akran ve arkadaşlık ilişkilerine yoğunlaşmıştır (Booth-Laforce, Oh, Kim, Rubin, Rose-Krasnor ve Burgess, 2006; Coleman, 2003; Kerns ve ark., 1996). Geçmiş çalışmalar anne ve babaya güvenli bağlanmanın, arkadaş ilişkileri kurma, derinleştirme, sürdürme ve akranlardan memnun olma gibi bir çok değişkenle yakından ilişkili olduğunu göstermiştir. Orta çocukluk dönemi özellikle okula uyum, yeni okula başlama ve akademik başarı değerlendirmeleri bakımından da önemli bir geçiş dönemidir. Güvenli bağlanmanın bu dönemde okula uyum ve okul değiştirme gibi geçiş

sorunlarını başarıyla atlatma bakımından da önemli olduğu bulunmuştur (Granot ve Mayselles, 2001). Özetle, yapılan çalışmalar, ebeveyn-çocuk arasındaki bağlanmanın başta akran ilişkileri olmak üzere farklı uyum değişkenleri ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir (Booth-LaForce, Rubin, Rose-Krasnor ve Burgess, 2005).

Orta çocukluk döneminde bağlanmanın istikrarı ya da sürekliliği ve bu dönemde anne ve babaya bağlanma düzeyi arasında farklılıklar olup olmadığı da araştırılmıştır. Kerns, Tomich, Aspelmeier ve Contreras (2000) iki yıllık boylamsal çalışmalarında zaman içinde babaya yönelik bağlanmanın istikrar göstermesine karşın anneye yönelik bağlanmada sürekliliğin olmadığını bulmuşlardır. Ancak Verschueren ve Marcoen (2005), Kerns ve arkadaşlarının bu araştırmasında örneklem genişliğinin çok sınırlı olduğunu ($N = 77$) ve bu nedenle yordama gücünün zayıf olduğunu ileri sürerek, daha geniş bir örneklemle anne ve babaya bağlanmanın ne oranda istikrarlı olduğunu araştırmışlardır. Üçüncü sınıftan altıncı sınıfa kadar çocukların üç yıl izlendiği bu çalışmada, 8 yaşında alınan ölçüm ile 11 yaşındaki ölçüm arasındaki korelasyonun hem anneye bağlanma ($r = .28, p < .001$) hem de babaya bağlanma ($r = .37, p < .001$) puanları bakımından istikrar gösterdiği bulunmuştur. Aralarındaki fark anlamlı olmasa bile babaya bağlanmanın zaman içinde daha yüksek istikrar gösterdiği de bulunmuştur. Anne ve babaya bağlanma arasındaki ilişkinin ise zaman içinde görece zayıfladığı saptanmıştır. Ayrıca, bu araştırmacılar hem 8 hem de 11 yaş grubu için anneye bağlanmanın babaya bağlanmadan daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Bu sonuçları dikkate alarak yazarlar anne ve babaya bağlanmanın birbirinden görece bağımsız olduğunu ve ayrı ayrı ölçülmesi gerektiğini önermektedirler. Grossmann ve arkadaşları (2002) boylamsal çalışmalarında anneye bağlanmanın erken dönemlerde daha güçlü etkiye sahipken, babaya bağlanmanın etkisinin orta çocukluk döneminden sonra daha belirgin olarak görüldüğünü bulmuşlardır. Bu çalışmalar orta çocukluk döneminde babaya bağlanmanın anneye bağlanmaya oranla yüksek düzeyde yordayıcı güce sahip olacağına işaret etmektedir.

Türkiye’de geleneksel çocuk yetiştirme tutumları, özellikle çocuk yetiştirmede anne ve babanın belirgin olarak farklı roller üstlenmesi (bkz., Kağıtçıbaşı, 2007), anne ve babaya bağlanma düzeyini etkileyen bir faktör olabilir. Batıda yapılan çalışmalarda, erken dönemlerde yakın bakım vb. diğer nedenlerle anneye bağlanmanın genellikle daha yüksek olduğu bulunmuştur (örn., Suess, Grossmann ve Sroufe, 1992). Ancak, orta çocukluk döneminde baba-çocuk ilişkisinin yakınlaşması ve babanın çocuğun yetişmesiyle (özellikle akademik alanda) daha fazla ilgilenmeye başlaması gibi değişim-

ler nedeniyle babaya bağlanmanın artması beklenebilir. Bu çalışmada Türk örnekleminde anne ve babaya bağlanma açısından bir fark olup olmadığı da incelenmektedir. Bu kapsamda ayrıca, anne ve babaya bağlanma temel etkileri ile anne ve babaya bağlanma arasındaki ortak etkinin çocuğun kritik sonuç değişkenlerini yordamadaki özgül (birbirinden bağımsız) gücü de incelenmektedir.

Bağlanma, Benlik Algısı ve Kaygı

Bağlanmanın doğrudan biçimlendirdiği en kritik özellik benlik temsilleridir (Bretherton, 1985; Cassidy, 1988). Bağlanma kuramına göre çocuklar erken yaşlardaki bağlanma ilişkileri temelinde kendilerinin ne kadar sevinebilir ve değerli olduklarına ve başkalarının gözündeki değerlerine ilişkin beklenti ve inançlardan oluşan, “benlik temsilleri” (içsel çalışan benlik modelleri) geliştirirler (Cassidy, 1999). Zamanla etkinleşen ve katı şemalara dönüşen bağlanma benlik temsilleri yakın ilişkilerdeki dinamikleri ve farklı alanlardaki başarı beklentilerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilerler. Erken dönemdeki bağlanma örüntüsü etkisini en çok benlik algısı aracılığıyla ileriki dönemlerdeki farklı bilişsel, duygusal ve davranışsal alanlara taşır (Bretherton, 1985; Cassidy, 1988; Pietromonaco ve Barrett, 2000). Bu nedenle, Cassidy (1988) benliğin, “...çocuğun bağlanma figürü ile ilişkisinden çıkan etkilerin bağlanma figürünün olmadığı yıllara ve ortamlara taşınmasına aracılık eden temel bir mekanizma...” (s. 133) olduğunu ileri sürmektedir.

Erken çocukluktan orta çocukluğa geçişte bir taraftan bağlanma yaşantıları temelinde benlik, başkaları ve ilişkilere yönelik “temsiller” somutlaşırken, diğer taraftan da bu dönemdeki bilişsel ve duygusal gelişime paralel olarak benlik kavramı karmaşıklaşır ve farklı yetkinlik alanlarında farklılaşmaya (şekillenmeye) başlar. Harter (1998), orta çocukluk döneminde benlik ve başkalarına ilişkin kavramların kapsam ve derinliğinin artmasına paralel olarak, çocukların davranışlar arası genellemeleri daha kolay yapabildiklerini ve kişilik özellikleri gibi örtük özelliklere artan bir şekilde odaklanmaya başladıklarını belirtmektedir. Harter’a göre, bu dönemde benlik kavramı daha kapsamlı ve soyut çıkarımlara yetkin hale gelmesine karşın, çocuklar kendileri ve başkaları hakkında hala “karşıtlıklar” ve kesin zıtlıklar şeklinde (örn., iyi-kötü) çıkarımlar yapmaya devam ederler.

Erken dönemlere oranla, orta çocuklukta, benlik kavramındaki gelişmelere, bilişsel ve duygusal “olgunlaşmaya” bağlı olarak çocuklar fiziksel yakınlığa daha az ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle, bağlanma sisteminin aktivasyonu için her zaman ebeveynlerle (fiziksel) yakınlığa gerek yoktur. İletişim yoluyla bağlanma sistemi aktivasyonu sağlanabilir. Her ne kadar gözlenen bu

değişimler çocukların ebeveynleriyle fiziksel yakınlığa ihtiyaç duymadıkları anlamına gelmese de, artık erken dönemlerde olduğu kadar, bağlanma, keşif, sosyalleşme ve korku sistemlerinin doğrudan ve sadece ebeveynler üzerinden yürütülmediğine işaret etmektedir (Dwyer, 2005).

Başlanma ile farklı benlik alanlarındaki ilişkinin kapsamlı olarak incelemesi ilk olarak Cassidy'nin (1988) araştırmasıyla başlamıştır. Cassidy çalışmasında, güvenli bağlanmanın okul öncesi çocuklarda hem gözlemlenir hem de Harter'in (1982) farklı benlik alanlarındaki yetkinlik/başarı algısı ölçümü ile ölçülen benlik kavramı ve özsaygı ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Erken çocukluk dönemindeki diğer çalışmalarda da Cassidy'nin bulguları tekrarlanmış ve güvenli bağlanmanın olumlu benlik kavramı ile yüksek düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur (örn., Verschueren, Marcoen ve Schoefs, 1996).

Orta çocukluk döneminde de bağlanma ile farklı benlik alanları arasındaki ilişkinin güçlenerek sürdüğü gösterilmiştir. Kerns ve arkadaşları (1996), geliştirdikleri ölçeğin geçerliğini sınamak için yaptıkları çalışmada anneye güvenli bağlanma ile farklı benlik alanlarındaki başarı algısı arasında tutarlı ilişkiler olduğunu bulmuşlardır. Daha sonraki çalışmalarda ebeveynlere bağlanma ile farklı benlik değişkenleri arasında güçlü ilişkiler olduğu ve anne ve babaya bağlanmanın benlik üzerinde farklı etkilere sahip olduğu bulunmuştur. Örneğin, Booth-LaForce ve arkadaşları (2005), orta çocuklukta bütünsel özdeğerin (global self-worth) görece anneden çok babaya güvenli bağlanma ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Verschueren ve Marcoen (2002) babaya güvensiz bağlanan çocukların, güvenli bağlanana oranla daha düşük düzeylerde bütünsel özdeğere sahip olduklarını bunun da onların arkadaşlık ilişkilerini etkilediğini bulmuşlardır.

Geçmiş çalışmalarda ebeveynlere bağlanma ve Harter'in (1982) ölçeği ile ölçülen farklı benlik alanlarındaki algılar arasındaki ilişki incelenmiş, ancak anne-babaya bağlanma ve iki bağlanma arasındaki ortak etkinin her bir benlik alanını ne oranda yordadığı incelenmemiştir. Bu çalışmada, Batı ülkelerinde yürütülen çalışmalar ve babaya bağlanmanın orta çocukluk döneminde artan etkileri (örn., Grossman ve ark., 2002) dikkate alınarak her iki ebeveynlere de bağlanmanın ölçülmesi amaçlanmıştır. Babaya güvenli bağlanmanın daha çok akademik ve atletik alanlardaki benlik algılarını, anneye güvenli bağlanmanın ise daha çok sosyal ve duygusal alanlardaki benlik algılarını yordayacağı beklenmektedir. Doğal olarak, bir ebeveynlere bağlanmanın benlik algıları üzerindeki etkisi çocuğun diğer ebeveynlere ne oranda güvenli bağlandığıyla da ilişkilidir. Bu nedenle, çalışmamızda, anne ve babaya bağlanma arasındaki ortak etkinin,

temel etkilerin ötesinde, ne derece yordayıcı güce sahip olacakları da incelenecektir. Bu bağlamda, özellikle her iki ebeveynlere de yüksek düzeyde güvenli bağlanma geliştiren çocukların en yüksek düzeyde olumlu benlik algısına sahip olacakları ileri sürülebilir.

Bowlby (1973; 1980) ve Cassidy (1988; 1999) benlik temsillerinin ebeveynlere bağlanma ile farklı duygu, düşünce ve davranışlar (sonuç değişkenler) arasındaki ilişkiye aracılık edeceğini önermektedirler. Bu çalışmada akademik başarı ve psikolojik sağlık gibi gelişimsel olarak kritik konular üzerinde olumsuz etkisi bilinen kronik kaygı düzeyi sonuç değişken olarak ele alınmıştır. Çok sayıda araştırma çocukluk döneminde ebeveynlere bağlanmanın kaygı ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (bkz., Böğels ve Brechman-Toussaint, 2006). Bu nedenle, aracı değişkenli model yaklaşımı kullanılarak, öznel benlik alanlarındaki algıların ebeveynlere bağlanma ile kaygı arasında aracılık edeceği öngörülmektedir. Özetle, önerilen modelde anne ve babaya bağlanmanın birbirinden bağımsız olarak benlik alanları aracılığıyla kaygıyı yordayacağı varsayılmaktadır. Orta çocukluk ve ergenlik öncesi döneme özgü özellikler göz önüne alınarak, ebeveynlere bağlanmanın başta akademik yeterlik ve fiziksel görünüm algısı aracılığıyla kaygıyı yordayacağı beklenmektedir.

Orta Çocukluk Döneminde Bağlanmanın Ölçülmesi

Başlanma kuramının temel sayılıları önceleri sadece bebeklik ya da iki yaş öncesi çocukların bağlanma örüntüsü temelinde incelenmiştir (örn., Ainsworth ve ark., 1978). Daha sonraları okul öncesi çocuklarda anne ve babaya bağlanmayı değerlendirebilmek için "Yabancı Ortam Yönetimi" ile ilgili farklı gözlem ölçütleri (örn., Critenden, 1992; Main ve Cassidy, 1988), geç ergenlik ve yetişkinlik dönemi için yine anne ve babayla erken dönem bağlanma stilini ölçmeye yönelik detaylı görüşme teknikleri (örn., Main, Kaplan ve Cassidy, 1985) ve romantik ilişkilerde bağlanma stillerini değerlendirmeye yönelik ölçekler (örn., Bartholomew ve Horowitz, 1991; Brennan, Clark ve Shaver, 1998; Hazan ve Shaver, 1987) geliştirilmiştir. Ancak, uzun bir süre orta çocukluk döneminde bağlanma düzeyini ve örüntülerini ölçecek ölçüm araçları geliştirilmemiştir.

Genel olarak bağlanma örüntüsünün ölçümünde iki ana yaklaşım bulunmaktadır. Birinci yaklaşım daha çok gelişim ve klinik psikoloji kökeninden araştırmacıların Ainsworth'ün (Ainsworth ve ark., 1978) geliştirdiği Yabancı Ortam Yönetimi'nin farklı versiyonlarını temel alarak gözlem, öykülendirme ya da ilişki anlatım analizlerine dayalı olarak geliştirdikleri "örtük" ölçüm yöntemleridir. İkinci yaklaşım özbeöz ölçükleri yoluyla kişinin beyanına dayanarak

bağlanmanın ölçülmesidir. Farklı yöntemlerle ölçülen bağlanma boyutlarının ya da örüntülerinin ne oranda binişlikleri ya da ne oranda aynı bağlanma zihinsel modellerini ölçtüğü önemli bir araştırma sorusudur (bkz., Bartholomew ve Shaver, 1998; Roisman, Holland, Fortuna, Fraley, Clausell ve Clarke, 2007; Sümer, 2006).

Okul öncesi çocukluk döneminde özbidirim yoluyla bağlanma ölçümü mümkün olmadığından Yabancı Ortam Yöntemi, Bağlanma Davranışları Sınıflandırma Seti (Waters, 1995) ya da Oyuncak Bebek Öykü Tamamlama (Bretherton, Ridgeway ve Cassidy, 1990) gibi ölçüm araçları kullanılmaktadır. Orta çocukluk döneminde ise gözlem ve öyküleme yöntemlerinin yanısıra çocukların gelişen bilişsel kapasitelerine ve ölçek değerlendirmeye uygun eğitim düzeyleri dikkate alınarak özbidirime dayalı bağlanma ölçüm araçları da geliştirilmiştir. Dwyer (2005) tarama yazısında orta ve geç çocukluk döneminde kullanılan ölçüm araçlarını ve bunların psikometrik özelliklerini kapsamlı olarak tanıtmaktadır. Dwyer'in derlemesine göre, orta çocukluk döneminde uygulanabilen üçü özbidirime, üçü projektif tekniklere, ikisi de gözleme dayalı olan sekiz bağlanma ölçeği bulunmaktadır. Özbidirim ölçeklerinden, bu çalışmada kullanılan, Kerns ve arkadaşlarının (1996) Kerns¹ Güvenli Bağlanma Ölçeği (KGBÖ) ebeveynlere hissedilen güvenli bağlanma düzeyini ölçmektedir. KGBÖ ebeveynlere bağlanmayı üç kritik bağlanma özelliğini dikkate alarak saptamayı amaçlamaktadır. Bunlar, (a) çocukların bağlanma figürlerinin kendilerine karşı duyarlı ve ulaşılabilir olmalarına ilişkin güven duyguları, (b) stres anında bağlanma figürlerine güvenme eğilimleri ve (c) bağlanma figürleri ile iletişim kurma kolaylığını ve isteklerini kapsamaktadır.

Finnegan, Hodges ve Perry (1996) tarafından geliştirilen Başa Çıkma Stratejileri Anketi (Coping Strategies Questionnaire) anne ve babaya karşı kullanılan saplantılı ve kaçınan başa çıkma stratejilerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Armsden ve Greenberg (1987) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye Günaydın, Selçuk, Sümer ve Uysal (2005) tarafından uyarlanan Ebeveyn ve Akranı Bağlanma Envanteri (Inventory of Parent and Peer Attachment) ise daha çok geç çocukluk ya da ergenlik dönemi için kullanılmaktadır ve bağlanma, iletişim ve ebeveynlerden kopma teminde bağlanma örüntüsünü ölçmeyi amaçlamaktadır.

Son yıllarda okul öncesi, ergenlik ve yetişkin döneminde bağlanma örüntülerini ölçen farklı ölçekler Türkçe'ye uyarlanmasına karşın (örn., Anafarta, 2007; Günaydın, Selçuk, Sümer ve Uysal, 2005; Selçuk, Günaydın, Sümer ve Uysal, 2005; Sümer, 2006; Sümer ve Güngör, 1999; Türköz, 2007; Uluç, 2006), orta çocukluk döneminde bağlanmayı ölçmeye yönelik bir araç uyarlanmamıştır. Bu çalışmamın bir amacı da bu döneme özgü bir bağlanma ölçüm aracını Türkçe'ye uyarlamaktır.

Çalışmanın Amacı: Özet

Bu çalışmanın birinci amacı orta çocukluk döneminde anne-babaya bağlanma ile bu iki bağlanma arasındaki etkileşimin benlik algılarını ve kaygıyı ne oranda yordadığını incelemektir. Çocuk yetiştirmeye ilişkin kültürel farklılıklar ve beklentiler nedeniyle anne ve babaya bağlanmanın yordayıcı gücünün farklılaşacağı beklenmektedir. Babaya bağlanmanın özellikle akademik ve atletik alanlardaki benlik algılarını, anneye bağlanmanın ise sosyal kabul alanındaki benlik algısını daha güçlü yordayacağı öngörülmektedir. İkinci amaç ise, benlik temsillerinin aracı ya da taşıyıcı değişken işlevini dikkate alarak, ebeveynlere bağlanmanın benlik alanlarındaki algılar aracılığıyla çocuklardaki kaygıyı ne oranda yordadığını sınamaktır. Araştırmanın son amacı Kerns ve arkadaşlarının geliştirdiği KGBÖ'nün Türk örneklemini üzerinde güvenilirlik ve geçerliğini incelemektir.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışmaya Ankara'da bir üniversiteye bağlı Vakıf İlköğretim Okulu 5. ve 6. sınıfına devam eden toplam 194 öğrenci katılmıştır. Öğrencilerin yaş ortalamaları 11.35'tir ($S = .51$). Çalışmaya katılan öğrencilerden 92'si (% 47) kız, 102'si (% 53) erkektir.

Veri Toplama Araçları

Demografik Ölçümler. Anketin ilk kısmında katılımcıların yaş, cinsiyet, okul, sınıf ve ebeveyn mesleklerine yönelik sorular sorulmuştur.

Kerns Güvenli Bağlanma Ölçeği (KGBÖ). Kerns ve arkadaşları (1996) tarafından geliştirilen ve 15 maddeden oluşan KGBÖ orta çocukluk ve ergenlik öncesi dönemdeki (9-12 yaş) çocuklara uygun

¹ Ölçeğin orijinal İngilizce ismi "Security Scale" olarak kullanılmaktadır. Ancak, Türkçe'ye çevrilmesinde "security" sözcüğünün Türkçe karşılığı olarak sadece "güvenlik" kavramının kullanılmasının yanlış anlaşılmalara yol açabileceği düşünüldüğünden sözkonusu ölçek Kerns Güvenli Bağlanma Ölçeği olarak isimlendirilmiştir.

olarak geliştirilmiştir. Ölçek, çocukların bağlanma figürlerinin (a) duyarlı ve ulaşılabilir olacaklarına ne oranda güvendiklerini (örnek madde: “Bazı çocukların annelerinin yardım edeceklerine inanmaları kolaydır ama bazı çocuklar için ise annelerine inanmak zordur.”) (b) stres altında iken bağlanma figürlerine güvenme eğilimlerini (örnek madde: “Bazı çocuklar üzgün olduklarında annelerinin yanlarına giderler ama bazı çocuklar da üzgün olduklarında annelerinin yanlarına gitmezler”) ve (c) bağlanma figürleri ile iletişim kurma kolaylığını ve isteklilik düzeylerini (örnek madde: “Bazı çocuklar annelerinin onları dinlediklerini düşünürler ama bazı çocuklar da annelerinin onları gerçekten dinlediklerini düşünürler”) ölçmeyi amaçlamaktadır.

KGBÖ Harter’ın (1982) Benlik Alanlarında Yeterlik Algısı Ölçeği’nin formatı (“Bazı çocuklar.... Ama....Bazı çocuklar”) örnek alınarak geliştirilmiştir. Bu soru formatında her soru aynı boyutta birbirinden zıt yönlerde farklı olan iki çocuğun tanımını vermektedir (örn., “Bazı çocuklar annelerine kolayca güvenirlere AMA bazı çocuklar annelerine güvenip güvenmeyecekleri konusunda emin değildirlere”). Katılımcılardan öncelikle bu iki çocuktan hangisine daha çok benzediklerini seçmeleri, ardından da seçtikleri çocuğa “Biraz” mı yoksa “Çok” mu benzediklerini işaretlemeleri istenmektedir. Böylece her bir madde dört aralıklı ölçek üzerinden değerlendirilmektedir.

Çocuklar ölçeği hem anne hem de babaları için ayrı olarak doldurmaktadırlar. Ancak evde yaşayan üvey bir ebeveyn varsa anket bu ebeveyn için doldurulmaktadır. Ters yönde yazılmış yedi madde yeniden kodlandıktan sonra ölçek toplam puan üzerinden (15-60 arasında değişen puanlarla) ya da madde sayısına bölünerek ortalama değerler üzerinden (1-4 arasında değişen puanlarla) değerlendirilebilir. Yüksek puanlar ebeveynlere karşı güvenli bağlanmaya karşılık gelmektedir.

Ölçeğin Türkçe’ye çevrilmesinde standart çeviri -tekrar çeviri yöntemi kullanılmıştır. Alandan iki uzman ölçeği önce Türkçe’ye çevirmişler, daha sonra üzerinde uzlaşmaya varılan Türkçe form alanında uzman olan başka bir kişi tarafından tekrar İngilizce’ye çevrilmiştir. Karşılaştırmalar sonucunda ölçeğe son hali verilmiştir.

Kerns ve arkadaşları ilk çalışmalarında (1996) KGBÖ’nün yüksek düzeyde iç tutarlık güvenilirliğine (Cronbach $\alpha = .84$) ve test tekrar test güvenilirliğine ($r = .74$) sahip olduğunu göstermişlerdir. Kerns ve arkadaşları tarafından yürütülen diğer çalışmalarda da ölçeğin psikometrik özelliklerine ilişkin destekleyici bulgular elde edilmiştir (örn., Kerns ve ark., 2000; Kerns, Aspelmeier, Gentzler ve Grabill, 2001).

Bu çalışmada ölçeğin hem anne hem de baba

formunun yüksek düzeyde iç tutarlığa sahip olduğu bulunmuştur. Cronbach alfa değerleri anne formu için .84 ve baba formu için .88 olarak bulunmuştur. Geçerliğe ilişkin diğer bilgiler bulgular bölümünde verilmektedir.

Harter Benlik Algısı Ölçeği (HBAÖ). Harter (1985) tarafından geliştirilen ve Türkçe’ye Gabay (1994) ve İlkin (1997) tarafından uyarlanan ölçek, 8-12 yaş arasındaki çocukların benlik boyutlarında yeterli (başarı) algılarını, her biri 6 maddeden oluşan 5 boyutta ölçmektedir. Ayrıca, altı madde ile bütünsel özdeğer (global self-worth) algısı ölçülmektedir. Böylece ölçek toplam 36 maddeden oluşmaktadır. Alt boyutlar; (1) akademik yeterlik, (2) sosyal onay, (3) atletik yeterlik, (4) fiziksel görünüm ve (5) davranıştan hoşnut olmadır. Ölçek 1 ila 4 puan arasında değerlendirilmektedir. Buna göre, en olumlu ifade 4 puan, en olumsuz ifade ise 1 puan almaktadır. Ölçekteki her soru aynı boyutta birbirinden zıt yönlerde farklı olan iki çocuğun tanımını vermektedir (örn., “Bazı çocuklar arkadaş edinmekte güçlük çekerler AMA bazı çocuklar için arkadaş edinmek kolaydır”). Katılımcılardan öncelikle bu iki çocuktan hangisine daha çok benzediklerini seçmeleri ardından da seçtikleri çocuğa “Biraz” mı yoksa “Çok” mu benzediklerini işaretlemeleri istenmektedir.

Türkçe’ye uyarlama ve ilk geçerlik çalışmaları Gabay (1994) tarafından yapılan ölçekteki tüm boyutlarda normatif grupla psikiyatrik tanı almış grup arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğu bulunmuştur. Buna ek olarak, bileşen geçerlik çalışmasında Gabay (1994) çocukların ve öğretmenlerin değerlendirmeleri arasında tüm boyutlarda anlamlı korelasyonların olduğunu göstermiştir. İlkin de (1997) ölçeğin Türk örnekleminde Harter’in (1982) bulgularıyla tutarlı sonuçlar verdiğini göstermiştir.

Her alt boyutta sadece altı madde bulunmasına karşın bu çalışmada alt ölçeklerin Cronbach Alfa, iç tutarlık katsayıları .66 (sosyal kabul alt ölçeği) ile .80 (bütünsel özdeğer) arasında ve kabul edilir düzeylerde değişmektedir (bkz., Tablo 1).

Çocuklar için Sürekli Kaygı Envanteri (ÇSKÖ). Çocukların kaygı düzeyi Spielberger (1973) tarafından geliştirilen ve Özusta (1993) tarafından Türkçe’ye uyarlanan 20 maddelik ÇSKÖ ile ölçülmüştür. Özusta tarafından yapılan revizyonlar dikkate alınarak ölçek üç aralıklı (1 = Hemen hemen hiç; 2 = Bazen; 3 = Sık sık) Likert tipi değerlendirmeye doldurulmuştur. Özusta 9-12 yaş aralığında 615 çocuk üzerinde yaptığı güvenilirlik ve geçerlik çalışmasında ölçeğin yüksek düzeyde Cronbach alfa ve test - tekrar test güvenilirliğine sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, ölçeğin kaygı bozukluğu ve diğer psikiyatrik gruplarla normal öğrenci gruplarını anlamlı şekilde ayırdığı bulunmuştur. Özusta’nın bulgularıyla tutarlı olarak, bu çalışmada ölçeğin iç tutarlık katsayısı .89 olarak bulunmuştur.

İşlem

Çalışma bir anket uygulaması olup, uygulama başlamadan önce öğrencilere gerekli bilgilendirme yapılmış ve katılım için onayları alınmıştır. Anketler dağıtıldıktan sonra bazı ölçeklerin karmaşık soru yapısı göz önünde bulundurularak sorulara nasıl yanıt verileceği bir karton üzerine hazırlanmış örneklerle anlatılmıştır. Çalışmaya katılan öğrencilerin tümü kendilerine verilen 10 sayfalık anketi iki ders saati (90 dakika) içinde tamamlamışlardır.

Bulgular**Kerns Güvenli Bağlanma Ölçeği'nin (KGBÖ) Faktör Yapısı**

Kerns ve arkadaşlarının (1996) Güvenli Bağlanma Ölçeği'nin 15 maddesi üzerinde anne ve baba formları için ayrı ayrı ana bileşenler (faktör) analizi yapılmıştır. Varimax rotasyon kullanılarak anneye bağlanma maddeleri üzerinde yapılan analizde önce özdeğeri 1'in üzerinde dört faktör elde edilmiştir. Ancak, ilk faktörün baskın olması, diğer faktörlerdeki madde

sayılarının az olması ve çoğu maddenin birinci faktörden yüksek düzeyde çapraz yük almaları ve "scree plot" testinin de tek faktörü işaret etmesi dikkate alınarak tek faktörlü çözüm sınanmıştır. Varyansın % 34'ünü açıklayan tek faktörlü çözümün uygun olduğu ve 6. madde dışındaki bütün maddelerin bu faktörden .42'nin üzerinde yük aldıkları bulunmuştur.

Babaya bağlanma maddeleri üzerinde yapılan analizlerde de birinci serbest çözümün iki faktör ürettiği gözlenmiştir. Birinci faktör açıklanan varyansın % 40'ını ikinci faktör ise % 6'sını açıklamıştır. Anne formunda yapılan işleme benzer şekilde tek faktörü öneren ölçütler dikkate alınarak tek faktörlü çözüm denenmiş ve bütün maddelerin .41'in üzerinde yüklerle birinci faktörde toplandığı gözlenmiştir. Özetle, faktör analizi sonuçları hem anne hem de baba formu için KGBÖ'nün tek boyut üzerinden ebeveynlere güvenli bağlanma düzeyini ölçtüğüne işaret etmektedir. Anne ve baba formları için hesaplanan iç tutarlık katsayıları da tek boyutu destekler şekilde sırasıyla .84 ve .88 olarak bulunmuştur.

Tablo 1. Temel Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar, Ortalama, Standart Sapma ve Güvenirlik Değerleri

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Yaş	1.00										
2. Cinsiyet (0 = E, 1 = K)	-.06	1.00									
3. KGBÖ - Anne	-.20**	-.10	(.84)								
4. KGBÖ - Baba	-.22**	-.10	.56**	(.88)							
5. HBAÖ - Akademik	-.21**	-.02	.40**	.47**	(.73)						
6. HBAÖ - Sosyal	-.00	-.10	.42**	.39**	.33**	(.66)					
7. HBAÖ - Atletik	-.13	-.10	.32**	.39**	.37**	.33**	(.71)				
8. HBAÖ - Fiziksel	-.13	-.15*	.42**	.46**	.32**	.41**	.42**	(.79)			
9. HBAÖ - Davranışsal	-.22**	.00	.43**	.47**	.51**	.21**	.28**	.36**	(.67)		
10. HBAÖ - B. Özdeğer	-.18*	-.13	.50**	.49	.46**	.38**	.39**	.66**	.52**	(.80)	
11. Kaygı	.22**	.20**	-.46**	-.39**	-.52**	-.36**	-.33**	-.46**	-.40**	(.89)	
Ort.	11.35	.48	3.29	3.27	3.10	3.03	2.90	3.00	2.98	3.31	1.63
S	.48	.50	.56	.61	.64	.67	.49	.78	.61	.64	.38

* $p < .05$ ve ** $p < .01$

Not. KGBÖ = Kerns Güvenli Bağlanma Ölçeği, HBAÖ = Harter Benlik Algısı Ölçeği. Tabloda diyagonal hücrelerde parantez içinde verilen değerler Cronbach Güvenirlik katsayılarıdır.

Betimleyici İstatistikler ve Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

Çalışmadaki demografik değişkenler (yaş ve cinsiyet), bağlanma ve diğer değişkenler arasındaki korelasyon değerleri, ortalamaları ve standart sapma değerleri Tablo 1'de sunulmuştur. Temel analizlere geçmeden önce yaş ve cinsiyet bakımından temel değişkenlerde bir farklılık olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarında, kızların erkeklerden anlamlı olarak daha yüksek düzeylerde kaygı ($Ort_{kız} = 1.72$, $Ort_{erkek} = 1.56$,) rapor ettikleri bulunmuştur ($F_{1,190} = 7.58$, $p < .01$). Aynı zamanda, kızların erkeklerden daha düşük düzeyde fiziksel görünüm algısına sahip oldukları da ($Ort_{kız} = 2.88$, $Ort_{erkek} = 3.14$) bulunmuştur ($F_{1,190} = 5.71$, $p < .05$). Diğer benlik değişkenleri açısından ve ebeveynlere bağlanma bakımından kız ve erkek öğrenciler arasında anlamlı farklılıklar bulunmamıştır.

Tablo 1'de görüldüğü gibi öğrenciler sadece 11-12 yaş aralığında olmasına karşın, yaş çoğu değişkenlerle anlamlı düzeyde ilişki göstermektedir. Bu nedenle, 13 yaşındaki 2 öğrenci örneklemden çıkarılarak, 11 ve 12 yaşındaki öğrencilerin tüm temel değişkenlerden aldıkları ortalamalar tek yönlü varyans analizi kullanılarak karşılaştırılmıştır. Bulgular, 12 yaşındaki (6. sınıf) öğrencilerin 11 yaşındaki (5. sınıf) öğrencilerden sosyal kabul ve fiziksel görünüm algısı dışındaki bütün değişkenlerde anlamlı olarak farklılaştığını göstermiştir. On-iki yaş grubundakiler 11 yaş grubundan daha yüksek kaygı ($Ort_{12yas} = 1.75$, $Ort_{11yas} = 1.57$; $F_{1,188} = 9.78$, $p < .001$), daha düşük akademik yeterlik (Ort_{12yas}

$= 2.91$, $Ort_{11yas} = 3.20$; $F_{1,188} = 10.12$, $p < .001$), atletik yeterlik ($Ort_{12yas} = 2.80$, $Ort_{11yas} = 2.96$; $F_{1,188} = 4.47$, $p < .05$), davranıştan hoşnut olma ($Ort_{12yas} = 2.82$, $Ort_{11yas} = 3.08$; $F_{1,188} = 8.92$, $p < .01$) ve bütünsel özdeğer ($Ort_{12yas} = 3.11$, $Ort_{11yas} = 3.38$; $F_{1,188} = 6.96$, $p < .01$) bildirmişlerdir. Ayrıca, 12 yaş grubunda, 11 yaş grubuna göre hem anneye hem babaya bağlanma anlamlı olarak düşmektedir (anneye bağlanma: $Ort_{12yas} = 3.14$, $Ort_{11yas} = 3.39$; $F_{1,188} = 9.28$, $p < .01$, babaya bağlanma: ($Ort_{12yas} = 3.12$, $Ort_{11yas} = 3.39$; $F_{1,188} = 10.63$, $p < .001$).

Değişkenler arasındaki korelasyonlar incelendiğinde anne ile babaya bağlanma arasında güçlü bir ilişki olduğu ($r = .56$, $p < .001$) gözlenmektedir. Hem anneye hem de babaya bağlanmanın farklı alanlardaki benlik algıları ve kaygı ile beklendik düzeyde güçlü ve anlamlı olarak ilişkili (korelasyon değerleri .32 ile .50 arasında değişmektedir) olduğu bulunmuştur.

Ebeveyne Bağlanmanın Yordayıcı Gücü

Anne-babaya bağlanma ve bu iki bağlanmanın ortak etkisinin benlik algılarını ve kaygıyı yordama düzeyini ölçmek amacıyla aşamalı regresyon analizleri yapılmıştır. Bu analizlerde Aiken ve West'in (1991) önerdiği yöntem kullanılarak, her bir benlik algısı değişkeni ile kaygının bağımlı (yordanan) değişken olduğu ve anneye bağlanma, babaya bağlanma ve her ikisinin çarpımından oluşan ortak etki değişkenlerinin bağımsız (yordayıcı) değişkenler olduğu yedi ayrı aşamalı regresyon analizi yapılmıştır. Bütün analizlerde yaş ve cinsiyet değişkenleri, etkilerini kontrol

Tablo 2. Harter Benlik Algısı Ölçeği Alt Ölçeklerinin ve Kaygı Düzeyinin Anne ve Babaya Güvenli Bağlanma Düzeyi Temelinde Yordanması

	Akademik Yeterlik	Sosyal Onay	Atletik Yeterlik	Fiziksel Görünüm	Davranış	Bütünsel Özdeğer	Kaygı
1. Aşama	β	β	β	β	β	β	β
Cinsiyet (E = 0, K = 1)	-.04	.03	-.10	-.18**	.01	-.13*	.21**
Yaş	-.23**	-.02	-.15**	-.14*	-.21**	-.19**	.23**
R ² Δ (1. aşama)	.05**	.00	.03	.05**	.04*	.05**	.09**
2. Aşama	β	β	β	β	β	β	β
Cinsiyet	-.01	.03	-.08	-.17**	.02	-.12*	.19**
Yaş	-.10	.09	-.06	-.01	-.08	-.04	.11
KGBÖ - Anne	.22**	.30**	.17**	.28**	.24**	.36**	-.25**
KGBÖ - Baba	.37**	.20**	.24**	.28**	.33**	.33**	-.31**
KGBÖ Anne x Baba	.11	.09	.03	.18**	.10	.13*	-.11
R ² Δ (2. aşama)	.23**	.17**	.11	.21**	.22**	.30**	.21**

* $p < .05$ ve ** $p < .001$

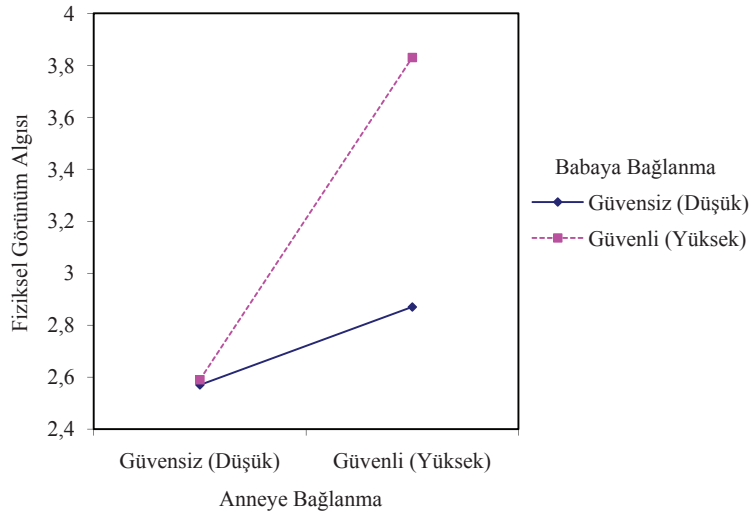
etmek amacıyla, birinci aşamada eşitliğe dahil edilmiştir. Ortak etkinin anlamlı olduğu analizlerde bu etkilerin örüntüsünü anlamak amacıyla Aiken ve West'in önerdiği şekilde grup hesaplamaları yapılmış ve örüntüler ilgili şekillerde gösterilmiştir.

Regresyon analizi sonuçları Tablo 2'de sunulmaktadır. Tabloda görüldüğü gibi birinci aşamada cinsiyet ve yaş (yukarıda özetlenen ANOVA sonuçlarına uygun olarak) sosyal onay ve atletik yeterlik dışındaki değişkenlerde anlamlı düzeylerde varyans açıklamıştır. İkinci aşama sonuçları beta değerleri ve açıklanan varyanslar dikkate alınarak incelendiğinde anne ve babaya bağlanmanın temel etkisinin, birbirinden bağımsız olarak bütün benlik algısı alanlarında ve kaygı düzeylerinde anlamlı olduğu bulunmuştur. Sosyal onay algısını yordamada anneye bağlanma ($\beta = .30, p < .001$) babaya bağlanmadan daha yüksek değere ($\beta = .20, p < .001$) sahip olmasına karşın iki beta değeri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. Akademik yeterlik, atletik yeterlik, davranıştan hoşnut olma ve kaygı değişkenlerinde de babaya bağlanma anneye bağlanmadan görece daha yüksek değerler almasına karşın hiçbir değişkende değerler arasındaki farklılık anlamlı değildir.

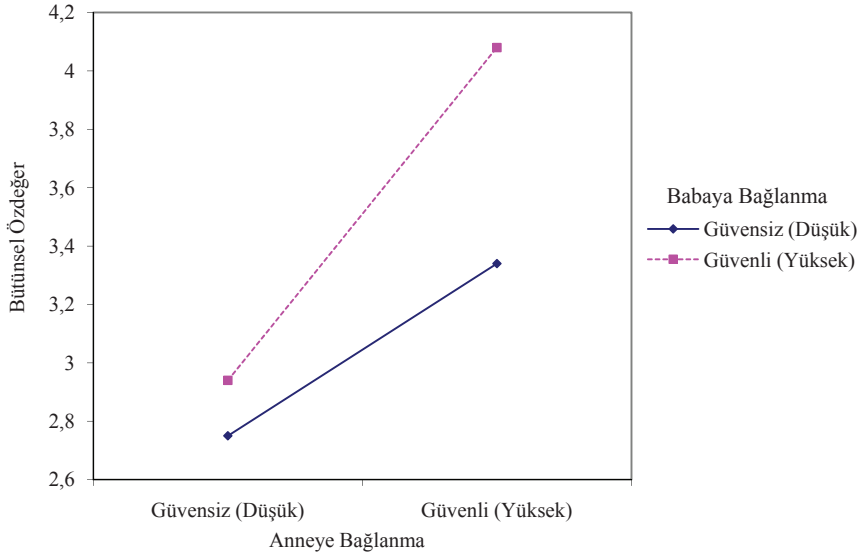
İkinci aşamada eşitliğe eklenen anneye bağlanma ile babaya bağlanma arasındaki ortak etki değerinin, demografik değişkenler ve ebeveynlere bağlanma temel etkileri üzerinde ve onlardan bağımsız olarak, iki

bağımlı değişkende anlamlı düzeyde yordayıcı güce sahip olduğu görülmüştür. Ortak etkiler Aiken ve West'in (1991) önerdiği yöntemle, anneye ve babaya bağlanma ortalamalarının bir standart sapma (S) altında (düşük) ve üstünde (yüksek) değer alan gruplar için bağımlı değişkenin basit regresyon eşitliği şeklinde hesaplanmış ve elde edilen değerler grafik gösterime yansıtılmıştır. Böylece; ortalamanın bir S altında değer alanlar "güvensiz" bağlanma, bir S üstünde değer alanlar ise "güvenli" bağlanma grubuna karşılık gelmektedir.

Fiziksel görünüm algısını yordamada bağlanma ortak etkisi anlamlı bulunmuştur ($\beta = .18, p < .001$). Şekil 1'de görüldüğü gibi anneye güvenli bağlanmanın (düşük ya da yüksek düzeyde) fiziksel görünüm algısı üzerindeki etkisi babaya güvenli bağlanma düzeyine bağlıdır. Babalarına güvensiz bağlanan çocuklar için basit regresyon eğrisi anlamlı değildir ($t_{188} = 1.09$). Diğer bir deyişle, babalarına güvensiz bağlanan çocuklar için anneye güvensiz ya da güvenli bağlanmanın fiziksel görünüm algısı üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Ancak, babaya güvenli bağlananlar için regresyon eğrisi anlamlıdır ($t_{188} = 3.99, p < .001$). Diğer bir deyişle, babalarına güvenli bağlanan çocuklar annelerine güvensiz bağlanmışlarsa fiziksel görünüm algıları düşük olmakta, ancak hem annelerine hem de babalarına güvenli bağlanan çocuklar en yüksek düzeyde fiziksel görünüm algısına sahip olmaktadır.

Şekil 1. Fiziksel Görünüm Algısını Yordamada Baba ve Anneye Bağlanmanın Ortak Etkisi

Şekil 2. Bütünsel Özdeğeri Yordamada Baba ve Anneye Bağlanmanın Ortak Etkisi

Bütünsel özdeğerin yordanmasında da bağlanma ortak etkisi anlamlıdır ($\beta = .13, p < .05$). Şekil 2’de görüldüğü gibi her iki ebeveyne de güvensiz bağlanan çocukların bütünsel özdeğer puanı düşük düzeydedir. Babalarına güvensiz bağlananların annelerine güvenli bağlanmaları ise bütünsel özdeğeri görece yükseltmektedir (basit regresyon eğrisi anlamlı, $t_{188} = 2.79, p < .01$). Ancak, hem babalarına hem de annelerine güvenli bağlanan çocukların bütünsel özdeğer algıları en yüksek düzeydedir ($t_{188} = 4.76, p < .001$).

Benlik Algısı Alanlarının Bağlanma ve Kaygı Arasındaki Aracı Rolü

Benlik algısı alanlarının ebeveynlere bağlanma ile kaygı arasındaki aracı rolünü test etmek amacıyla LISREL 8.3 programı kullanılarak tek gösterge değişkenli aracı model analizi yapılmıştır (Joreskog ve Sorbom, 1993). Bu analizde anne ve babaya bağlanma bağımsız değişkenler, beş özel benlik algısı alanı (akademik yeterlik, sosyal onay, atletik yeterlik, fiziksel onay ve davranıştan hoşnut olma) aracı değişkenler, kaygı ise bağımlı (sonuç) değişken olarak kullanılmıştır². Analizlerde ilk aşamada bütün olası

doğrudan ve dolaylı etkiler eşitliğe alınmış ve beta değerlerinin anlamlılığı dikkate alınarak model revizyonu yapılmıştır. Analiz sonucunda anlamlı olmayan bağlantı katsayıları (betalar) dikkate alınarak, ilgili bağlantılar eşitlikten çıkarılmış (sabitlenmiş) ve model yeniden test edilmiştir. Model testinde yaş ve cinsiyetin kontrol edildiği korelasyon matrisi veri girdisi olarak kullanılmıştır (kullanılan model uygunluk ve bağlantı anlamlılık değerlerinin yorumu için, bkz., Hu ve Bentler, 1999; Sümer, 2000). Bütün doğrudan ve dolaylı etkilerin eşitliğe dahil olduğu ilk analiz sonucunda her iki bağlanma değişkenininin kaygı üzerindeki doğrudan etkilerinin (beta değerlerinin) anlamlı olmadığı bulunmuştur. Ayrıca, atletik yeterlik ve davranıştan hoşnut olmanın kaygı üzerindeki etkileri de anlamlı değildir. Son olarak, akademik yeterlik ile davranıştan hoşnut olma arasındaki hata katsayısının modelin öngördüğünden çok yüksek olması ve bu değişkenler arasındaki yüksek korelasyon dikkate alınarak, iki değişkenin hata varyansları arasındaki korelasyona izin verilmiştir (serbest bırakılmıştır). Bu iki değişkenin hataları arasındaki korelasyon .23’tür. Anlamlı olmayan bağlantılar eşitlikten çıkarıldıktan

² Bu analizlerde bütünsel özdeğere ilişkin değerlendirme, özel bir benlik alanını temsil etmediği ve hem özel benlik alanlarıyla hem de doğal olarak yüksek kaygıyla ilişkili olması nedeniyle aracı değişken olarak test edilmemiştir.

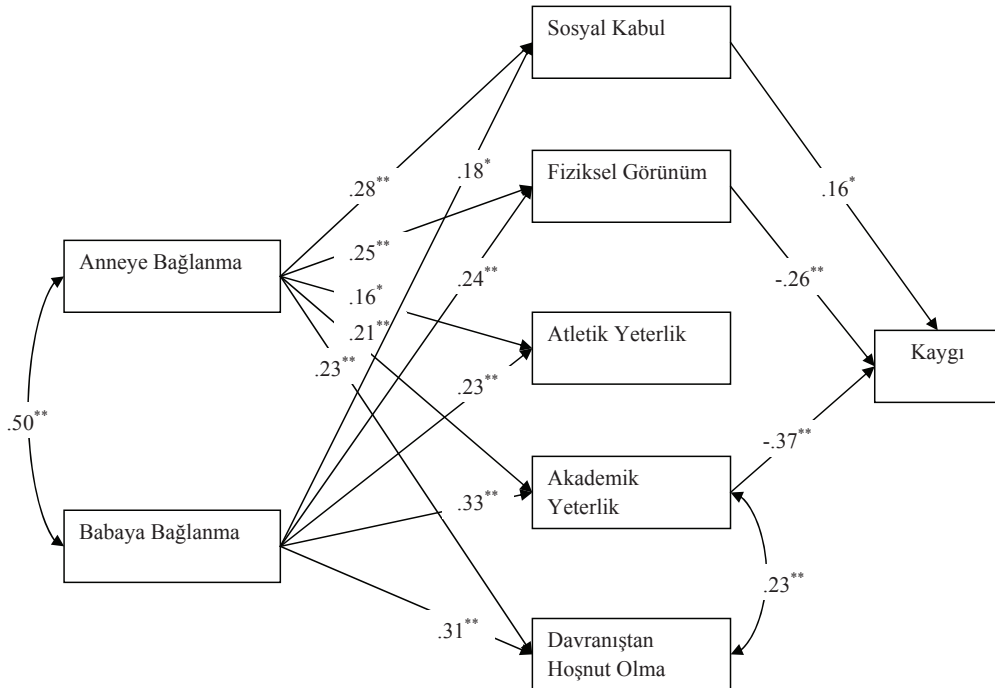
(sabitlendikten) ve adı geçen hata korelasyonu eşitliğe eklendikten sonra model yeniden test edilmiştir. Bu analiz sonucunda test edilen modelin uyum değerleri kabul edilir düzeydedir [$\chi^2(13)$, ($N = 188$) = 52.94, $p < .001$, GFI = .93, AGFI = .80, RMSEA = .14, CFI = .89]. Bollen'in (1989) önerdiği şekilde Ki-kare (χ^2) serbestlik derecesine oranı da 5:1 değerinin üzerindedir.

Şekil 3'te görüldüğü gibi anne ve babaya bağlanma bütün benlik alanlarında anlamlı etkiye sahiptir. Beta değerleri .33 (babaya bağlanmanın akademik yeterlik üzerindeki etkisi) ile .16 (anneye bağlanmanın atletik yeterlik üzerindeki etkisi) arasında değişmektedir. Beklendiği gibi, bağlanma değişkenlerinin benlik alanlarındaki algılar aracılığıyla kaygı üzerindeki dolaylı etkilerinin anlamlı olduğu bulunmuştur (Dolaylı etkiler, Anne Bağlanma = -.19; Baba Bağlanma = -.22). Bağlanma değişkenleri, etki gücü sırasına göre, akademik yeterlik, fiziksel görünüm algısı ve sosyal kabul aracılığı ile kaygı üzerinde tam dolaylı etki göstermiştir. Baron ve Kenny'nin (1986) belirttiği "tam dolaylı etki" ölçütlerine uygun olarak, anneye ve baba-

ya bağlanma ile kaygı arasındaki anlamlı korelasyonların (sırasıyla, -.46 ve -.39), eşitliğe benlik değişkenleri girdikten sonra artık istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür.

Son olarak, aracı değişken modelinin olası alternatif modellerle karşılaştırılması amacıyla anne ve babaya bağlanmanın benlik alanları ile birlikte kaygıya da doğrudan yordadığı, sadece doğrudan etki modeli de test edilmiştir. Aracı değişkenli modelin geçerliğini destekler şekilde, "sadece doğrudan etki" modelinin aracı değişkenli modele oranla, veriye çok daha kötü bir uyum gösterdiği [$\chi^2(14)$, ($N = 188$) = 107.06, $p < .001$, GFI = .87, AGFI = .68, RMSEA = .19, CFI = .79] ve iki model arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur; [$\chi^2_{fark}(1)$, ($N = 188$) = 54.12 $p < .001$].

Özetle, alternatif modellerle karşılaştırıldığında aracı değişkenli modelin veriyle daha uyumlu olduğu bulunmuştur. Diğer bir deyişle, model testi sonuçları benlik algılarının ebeveynlere bağlanma ile kaygı arasında tam aracı görevi üstlendiğini göstermektedir.

Şekil 3. Benlik Algılarının Bağlanma ve Kaygı Arasındaki Aracı Rolü

* $p < .05$ ve ** $p < .01$

Tartışma

Araştırma sonuçları Kerns ve arkadaşlarının (1996) orta çocukluk dönemi için geliştirdikleri KGBÖ'nün Türk örneklemini için de anne ve babaya bağlanmayı ölçmede kullanılabileceğini göstermiştir. Hem ilgili diğer çalışmalarda (örn., Kerns ve ark., 2000; Verschueren ve Marcoen, 2005) hem de bu çalışmada, tek faktörlü çözüme uygun olarak, KGBÖ'nün tek boyutlu bir bağlanma ölçeğini temsil ettiği bulunmuştur. Ancak, Lieberman ve arkadaşları (1999) bu ölçeğin ebeveynlerin "ulaşılabilirliği" (availability) ve çocukların ebeveynlerine "bağımlılık" ihtiyacına (dependency) karşılık gelen iki boyutlu bir ölçek olduğunu belirtmektedir. Lieberman ve arkadaşları orta çocukluk dönemi boyunca "ulaşılabilirlik" boyutunda bir değişim olmazken, yaş ile birlikte "bağımlılık" ihtiyacının azaldığını bulmuşlardır. Bu çalışmada sadece 11 ve 12 yaş grubuna ölçek uygulandığından yaşa bağlı olası değişim ayrıntılı olarak incelenememiştir. Ancak, yinede 11 yaş grubu ile karşılaştırıldığında, 12 yaş grubunda anne ve babaya bağlanmanın görece azalması bağımlılık ihtiyacındaki bir azalmadan kaynaklanabilir. Gelecek çalışmalarda 9 ve 10 yaş grupları da kullanılarak bütün orta çocukluk dönemi için ölçeğin geçerliği ve faktör yapısı (tek ve iki faktörlü yapı karşılaştırılarak) sınanmalıdır.

Bulgular cinsiyet bakımından anne ve babaya bağlanmada bir farklılık olmadığını göstermektedir. Orta çocukluk döneminde yapılan diğer çalışmalar da bağlanmada cinsiyet farkının anlamlı olmadığı görülmektedir (örn., Kerns ve ark. 2000). Dolayısıyla; en azından orta çocukluk dönemi için annenin "öncelikli bağlanma figürü" olduğu hipotezinin (bkz., Suess ve ark., 1992) geçerli olmadığı ileri sürülebilir. Grossman ve arkadaşları da (2002) okul öncesi dönemden sonra babaya bağlanmanın arttığını ve bağlanma bakımından ebeveynler arasındaki farkın azaldığını bulmuşlardır. Ancak, bu çalışmada, ilgili literatürdeki bulgularla tutarlı olarak, genel kaygı ve fiziksel görünüm algısı bakımından cinsiyet farklılığı bulunmuştur. Kızlar, erkeklere oranla yüksek kaygı ve düşük fiziksel görünüm değerlendirmesi bildirmişlerdir. Bulgular ergenlik öncesinde erkeklere oranla kızların daha fazla kaygı yaşamaları, benlik ve beden imgeleri konusunda daha olumsuz değerlendirmelerde bulunmaları ile ilişkili olabilir (örn., Barrett, 2000).

Demografik değişkenler bakımından beklenmeyen bir bulgu 11 ve 12 yaşındaki çocukların hemen hemen bütün değişkenlerden aldıkları ortalamalar arasında anlamlı farklılıkların bulunmasıdır. Onbir yaşındaki 5. sınıf öğrencilerine oranla, ergenlik öncesi geç orta çocukluk dönemi olarak kabul edilen 12 yaşındaki 6. sınıfa devam eden çocuklar hem ebe-

veynlerine daha düşük bağlanma bildirmişler hem de benlik değerlerinin görece daha olumsuz olduğunu ve daha yüksek kaygıya sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu bulgular sonucunda, geçmiş bazı çalışmalarla tutarlı olarak (örn., Lieberman ve ark., 1999; Verschueren ve Marcoen, 2005), geç çocukluk döneminde ebeveynlere dayanma (bağımlılık) azalırken, ergenlik öncesi döneme özgü bazı "kırılganlıkların" yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu durum aynı zamanda 6. sınıfa geçiş ve ilköğretim ikinci aşamadaki farklılıklar ile geçiş döneminin görece zorluklarından da kaynaklanabilir. Hem orta çocuklukta ergenliğe geçişte (Lieberman ve ark., 1999) hem de okul geçiş dönemlerinde (Granot ve Mayselless, 2001) özellikle güvensiz bağlanmaya sahip çocukların daha büyük zorluklar yaşadıkları, kendilerini akademik konularda ve akranlarıyla ilişkilerinde daha çok yetersiz hissettikleri bulunmuştur. Çalışmadan elde edilen bu bulgular özellikle okul geçiş dönemlerinde çocukların yaşayacakları sorunlara karşı daha hazırlıklı olunması bakımından ebeveynlere ve öğretmenlere ipuçları sunmaktadır.

KGBÖ'nün anne ve baba alt ölçeklerinin benlik algıları, bütünsel özdeğer ve kaygı ile anlamlı düzeylerde ilişkili olması ve bu değişkenleri tutarlı olarak yordaması ölçeğin geçerliğine ilişkin destekleyici kanıtlar olarak da yorumlanabilir. Bu çalışmada anne ve babaya bağlanma ile Harter'in (1982) benlik alanlarındaki algıları arasında bulunan korelasyonlar, Kerns ve arkadaşlarının (1996) sadece anneye bağlanma ile ilgili değişkenler arasında bulunduğu korelasyonlarla tutarlıdır. Farklı olarak, Kerns ve arkadaşlarının çalışmasında atletik yeterlik ile güvenli bağlanma arasında anlamlı ilişki bulunmazken, bu çalışmada bu ilişki de anlamlıdır. Ayrıca, örneklem genişliği dikkate alındığında güvenli bağlanma ile benlik algısı arasındaki ilişkilerin Türk örnekleminde, özellikle babaya bağlanmanın etkisi bakımından, görece daha güçlü olduğu söylenebilir. Benzer çalışmalara paralel olarak (örn., Kerns ve ark., 2000) bu çalışmada da anne ve babaya bağlanma arasında güçlü bir ilişki bulunmasına karşın, her iki bağlanmanın birbiriyle örtüşmediği ve yordayıcı güçleri bakımından farklılıklar gösterdiği gözlenmiştir. Özetle, bu çalışmanın bulguları KGBÖ'nün Türk öğrenciler için güvenilirlik ve geçerliğini destekler niteliktedir.

Anne ve babaya bağlanmanın ve iki değişken arasındaki ortak etkinin benlik algılarını ve kaygıyı farklı yordayacağına ilişkin hipotez kısmen desteklenmiştir. Yaş ve cinsiyetin etkisi kontrol edildikten sonra, beklendiği şekilde anne ve babaya bağlanma birbirinden bağımsız olarak bütün bağımlı değişkenleri anlamlı olarak yordamışlardır. Ayrıca, iki değişkende (bütünsel özdeğer ve fiziksel görünüm) anne ve babaya bağlanmanın ortak etkisinin de anlamlı olduğu bulunmuştur. Bu bulgular anne ve babaya bağlanma-

nın benlik algılarına etkisi bakımından önemini vurgulamaktadır. Ancak, babaya bağlanmanın daha çok akademik yeterlik ve atletik yeterlik alanında, anneye bağlanmanın da daha çok sosyal kabul alanında yordayıcı olacağına ilişkin beklenti tam olarak desteklenmemiştir. Beta değerlerinin büyüklükleri beklendik yönde olmasına karşın, anne ve babaya bağlanmanın beta değerleri arasındaki farklılıklar hiçbir bağımlı değişkenden anlamlı değildir.

Anne ve babaya bağlanmanın yordayıcı gücü bakımından geçmiş çalışmaların bulguları farklılıklar göstermektedir. Özellikle yordanan bağımlı değişkene göre anne ve babaya bağlanma farklı örüntülere sahiptirler. Örneğin, akran ilişkilerinden alınan doyum ve akranlarla uyum dikkate alındığında bazı çalışmalarda anneye bağlanma bazı çalışmalarda da babaya bağlanma daha güçlü bir yordayıcı olmaktadır. Ancak, erken dönemlere oranla babaya bağlanmanın yordayıcı gücünde önemli bir artış gözlenmektedir (bkz., Verschueren ve Marcoen, 2005). Benlik alanlarındaki algılara yönelik olarak anne ve babaya bağlanmanın yordayıcı rolünü karşılaştıran yeterli araştırma bulunmamaktadır. Ancak, yakın değişkenlere bakıldığında, benlik algısını yordama bakımından da karmaşık bulguların olduğu dikkate çekmektedir. Örneğin, Verschueren ve Marcoen (2002), anneye kıyasla babaya güvensiz bağlanmanın çocuklarda düşük bütünsel özdeğerle ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Ancak, bu çalışmanın bulgularıyla tutarlı olarak, Booth-LaForce ve arkadaşları (2006) anne ve babaya bağlanmanın birbirinden bağımsız olarak bütünsel özdeğeri yordadığını bulmuşlardır.

Orta çocuklukta anne ve babaya bağlanmanın diğer benlik alanları üzerindeki etkisinin yaşa göre değişmesi beklenebilir. Bazı çalışmalarda, anneye bağlanmanın etkisinin orta çocukluk döneminin başında, babaya bağlanmanın da dönemin sonunda daha belirgin olabileceğine ilişkin bulgular vardır (Lieberman ve ark., 1999; Verschueren ve Marcoen, 2005). Gelecek çalışmalarda hem orta çocuklukta bütün yaş aralıkları hem de ele alınan bağımlı değişkenin gelişimsel dönem ve cinsiyet rolleri bakımından önemi dikkate alınarak baba ve anneye bağlanmanın hangi alanlarda belirgin etkiye sahip olduğu araştırılmalıdır³.

Bu çalışmada ele alınan yedi değişkenden dördünde (akademik yeterlik, atletik yeterlik, davranıştan

hoşnut olma ve kaygı) babaya bağlanmanın etkisi (beta değeri), birinde de (sosyal kabul) anneye bağlanmanın etkisi görece yüksektir. Bu bulgular orta çocukluk döneminde benlik değerlendirmelerine etkisi bakımından babanın belirgin rolünü vurgular niteliktedir. Anne ve babaya bağlanmanın rolünü ayrı olarak inceleyen diğer bazı çalışmalarda gözlenen çelişkili sonuçlar çocuğun yaşı ya da ele alınan sonuç değişkenle ilişkili olabilir. Coleman (2003), akran ilişkilerini yordamaya yönelik çelişkili sonuçları sosyal biliş ve becerilerin gelişiminde anne ve babanın farklı rolü ile açıklamaktadır. Coleman'a göre orta çocukluk döneminde akran ilişkilerindeki kaliteyi anneye yönelik bağlanma yordarken, kendine yeterlik ya da yetkinlik düzeyini babaya bağlanma yordamaktadır. Benzer şekilde, Kerns ve arkadaşları da (2000) orta çocuklukta, sosyal ve duygusal becerilerin sosyalleşmesi ve kendini kontrol (düzenleme) becerileri bakımından babaya bağlanmanın, özsaygı gelişimi bakımından da anneye bağlanmanın kritik rol oynadığını belirtmektedirler.

Çalışmamızın en önemli bulgularından biri anne ve babaya bağlanmanın ortak etkisinin, temel etkilerin üzerine anlamlı olarak yordayıcı olmasıdır. Hem bütünsel özdeğer hem de fiziksel görünüm algısı üzerindeki anlamlı ortak etkiler bir ebeveyne güvenli ya da güvensiz bağlanmanın etkisinin diğer ebeveyne ne ölçüde güvenli bağlanıldığıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Çocukların kendilerini fiziksel görünüm olarak ne kadar olumlu algıladıkları orta çocukluk sonunda ve ergenliğin başında kimlik gelişimi bakımından çok önemlidir. Bulgular, bu algının ancak her iki ebeveyne de güvenli bağlanma durumunda optimal düzeyde temsil edildiğini göstermektedir. Ebeveynlerden birine güvenli ancak diğerine güvensiz bağlanmak fiziksel görünüm algısında, neredeyse her iki ebeveyne de güvensiz bağlanmak kadar belirgin bir düşmeye neden olmaktadır. Bütünsel özdeğere ilişkin ortak etki her iki ebeveyne de güvenli bağlanmanın çocukların kendilerini olumlu değerlendirmeleri ve algılamaları bakımından önemli bir özkaynak olduğuna ve ancak bu koşulda özdeğerin en üst düzeyde algılandığına işaret etmektedir. Bu bulgular, gerçek etkisini anlamak bakımından, anne ve babaya bağlanmanın birlikte ölçülmesinin ve ortak etkilerinin dikkate alınmasının önemini göstermektedir. Geçmiş çalışmaların en önemli sınırlılıklarından biri bağlanmanın yalnızca bir ebeveyne

³ Yaşın etkisini ayrıntılı olarak incelemek amacıyla, regresyon analizleri 11 ve 12 yaş grubu için ayrı ayrı tekrarlanmıştır. Bulgular 12 yaş grubu için, akademik yeterlik, atletik yeterlik ve davranıştan hoşnut olmada babaya bağlanmanın, sosyal kabulde de anneye bağlanmanın belirgin olarak arttığını göstermektedir. Ancak, yaş gruplarındaki öğrenci sayılarının az ve eşit olmaması nedeniyle bu analizlerin geniş örneklemlemlerle tekrarlanması gerekir.

(genellikle anneye) yönelik olarak ölçülmesidir.

Ebeveynlere bağlanmanın benlik ve uyumla ilgili çok sayıda değişkenle tutarlı olarak ilişkili olmasına karşın etkinin nasıl bir mekanizma ile taşındığı ve hangi süreçlerin aracı rolü üstlendiği önemli bir araştırma konusu olmuştur. Geçmiş çalışmalar bağlanmanın başta ruh sağlığı olmak üzere, uyum, akran ilişkileri ve okula alışma gibi çok sayıdaki sonuç değişkenine etkisinin bazı diğer değişkenlerin aracılığı ile olduğunu göstermektedir (örn., Booth-Laforce ve ark., 2006; Cassidy, Kirsh., Scolton ve Parke, 1996; Granot ve Mayseless, 2001). Örneğin, Booth-Laforce ve arkadaşları (2006) özdeğerin güvenli bağlanma ile sosyal yetkinlik arasında aracı görev üstlendiğini, yani bağlanmanın değerlilik duygusunu artırarak akran grupları içinde sosyal yetkinlik algısını pekiştirdiğini bulmuşlardır. Bu çalışmada ilgili kuramsal yaklaşımlar dikkate alınarak, öznel benlik alanlarında değerlendirmelerin ebeveynlere bağlanma ile kaygı arasında aracılık yapacağına ilişkin model de test edilmiştir. Hem anneye hem de babaya bağlanmanın ayrı ayrı benlik alanlarındaki etkileri yoluyla kaygıya etkiye buldukları gözlenmiştir. Bulguların tam aracı modeli desteklemesi, güvensiz bağlanmanın yüksek kaygıyla olan yakın ilişkisinin, gerçekte, güvensiz bağlanmanın benlik alanlarındaki olumsuz değerlendirmeye etkisinden kaynaklandığına işaret etmektedir. Güvenli bağlanma ile kaygı arasındaki ilişkiye akademik yeterlik, fiziksel görünüm ve sosyal algı alanlarındaki öznel değerlendirmelerin aracılık ettiği bulunmuştur. Bu çalışmanın bulguları bağlanmanın etkisini taşıyan aracı değişkenleri inceleyen az sayıdaki çalışmaya değerli bir katkı niteliğindedir. Beklendiği gibi, özellikle etki genişliği bakımından dikkate alındığında akademik yeterlik ve fiziksel görünüm algılarının bu dönemde kritik aracı değişkenler olduğu anlaşılmaktadır. Bağlanma kuramının öngörülerine uygun olarak (örn., Bretherton, 1985; Thompson, 1999), ebeveynlere güvenli bağlanma sayesinde geliştirilen olumlu benlik modelinin çocukların öznel benlik alanlarındaki olumlu değerlendirmelerini arttırarak kaygıyı azalttığı söylenebilir. Bulgular aracı değişkenli modeli desteklemesine karşın, verinin kesitsel bir analize dayanması nedeniyle gelecekteki bir durumu (kaygıyı) yordamaya yönelik boylamsal çalışmalarla bu modelin sınanması ve bulguların teyit edilmesi gerekir.

Kesitsel ve korelasyonel olması dışında bu araştırmanın diğer bazı sınırlılıkları da vardır. Örneklem verilerinin çoğunluğu orta ve orta üst SED'e karşılık gelen ve ebeveynlerin çoğunun üniversite mezunu olduğu bir okulun öğrencilerinden toplanmıştır. Dolayısıyla bulguların farklı SES düzeylere genellenmesinde dikkatli olunmalıdır. Bu çalışmada anne ve babaya bağlanma sadece tek bir boyut üzerinden ölçül-

müş ve farklı bağlanma stilleri bakımından farklılıkların etkisine bakılmamıştır. Özellikle güvensiz bağlanma stilleri arasındaki farklılıklar (kaygılı-saplantılı ve kaçınan bağlanma) anne ve babaya bağlanmanın etkisini farklılaştırabilir (örn., Granot ve Mayseless, 2001; Kerns ve ark., 2000). Gelecek çalışmalarda ele alınacak değişkenler, sadece bağlanma güvenliği boyutunda değil çocukların ve ebeveynlerin farklı bağlanma stilleri düzeyinde de incelenmelidir. Özellikle kültürel etkiler dikkate alındığında, orta çocukluk döneminde görece yaygın olduğu düşünülen kaygılı-saplantılı bağlanmanın mı yoksa kültürel bakımdan "uyumlu" olmayan kaçınan bağlanmanın mı daha olumsuz sonuçlarla ilgili olduğu araştırılması gereken bir konudur.

Sınırlılıklarına karşın bu çalışma orta çocukluk döneminde ebeveynlere bağlanmanın ölçülmesinde Türkçe'ye ölçek kazandırmak ve bağlanmanın etkisini anlamak bakımından önemli katkılarda bulunmuştur. Bulgular babaya bağlanmanın güçlü bir yordayıcı olduğunu göstermektedir. Ancak, bulgular yorumlanırken, örneklemi oluşturan öğrencilerin genellikle yüksek eğitim düzeyine sahip olan orta ve üst gelir grubundan ailelerden gelmiş oldukları dikkate alınmalıdır. Gelecek çalışmalarda bu bulguların hem geleneksel hem de değişmekte olan aile ilişkilerine (bkz., Kağıtçıbaşı, 2007), ne oranda genellenebileceği araştırılmalıdır.

Son olarak, elde edilen bulgular, orta çocukluk dönemde her iki ebeveyne de güvenli bağlanmanın olumlu benlik değerlendirmelerine kaynaklık ederek ve bu yolla kaygıyı azaltarak psikolojik gelişim ve uyum için kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Ergenliğe hazırlık ve geçiş dönemi olan bu yıllarda ebeveynlere güvenli bağlanma geliştirmenin ergenlik dönemi psikolojik kırılmalarına karşı da güçlü bir koruyucu kalkan görevi üstleneceği söylenebilir.

Kaynaklar

- Aiken, L. S. ve West, S. G. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. London: Sage Publications.
- Ainsworth, M. D., Blehar, M. C., Waters, E. ve Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Allen, J. P., Moore, C. W., Kuperminc, G. P. ve Bell, K. (1998). Attachment and adolescent psychosocial functioning. *Child Development*, 69 (5), 1406-1419.
- Anafarta, M. (2007). *The psychometric qualities of the knowledge of secure base script-prompt word outline method: Multi-sample evaluation of the validity and the reliability*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi. Ankara.
- Armsden, G. C. ve Greenberg, M. T. (1987). The inventory of parent and peer attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16, 427-454.

- Barrett, P. M. (2000). Treatment of childhood anxiety: Developmental aspects. *Clinical Psychology Review, 20*, 479-494.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology, 51* (6), 1173-1182.
- Bartholomew, K. ve Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology, 61*, 226-244.
- Bartholomew, K. ve Shaver, P. R. (1998). Measures of attachment: Do they converge? J. A. Simpson ve W. S. Rholes, (Ed.), *Attachment theory and close relationships* içinde (25-45). New York: Guilford Press.
- Bollen, K. A. (1989). *Structural equations with latent variables*. New York: Wiley.
- Booth-LaForce, C., Oh, W., Kim, A. H., Rubin, K. H., Rose-Krasnor, L. ve Burgess, K. B. (2006). Attachment, self-worth, and peer-group functioning in middle childhood. *Attachment and Human Development, 8* (4), 309-325.
- Booth-LaForce, C., Rubin, K. H., Rose-Krasnor, L. ve Burgess, K. B. (2005). Attachment and friendship predictors of psychosocial functioning in middle childhood and the mediating roles of social support and self-worth. K. A. Kerns ve R. A. Richardson, (Ed.), *Attachment in middle childhood* içinde (161-188). New York: Guilford Press
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss Vol II: Separation*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss Vol III: Loss: Sadness and depression*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Vol I. Attachment* (2. baskı). New York: Basic Books.
- Bögels, S. M ve Brechman-Toussaint, M. L. (2006). Family issues in child anxiety: Attachment, family functioning, parental rearing and beliefs. *Clinical Psychology Review, 26* (7), 834-56.
- Brennan, K.A., Clark, C. L. ve Shaver, P.R. (1998). Self-report measurement of adult attachment: An integrative overview. J. A. Simpson ve W. S. Rholes, (Ed.), *Attachment theory and close relationships* içinde (46-76). New York: Guilford Press.
- Bretherton, I. (1985). Attachment theory: Retrospect and prospect. I. Bretherton ve E. Waters, (Ed.), *Growing points of attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development, 50* (1-2), Serial No. 209.
- Bretherton, I., Ridgeway, D. ve Cassidy, J. (1990). Assessing internal working models of the attachment relationship: An attachment story completion task for 3-year-olds. M. Greenberg, D. Cicchetti ve E. M. Cummings, (Ed.), *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention* içinde (273-308). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Cassidy, J. (1988). Child mother attachment and the self in six-years-olds. *Child Development, 59*, 121-134.
- Cassidy, J. (1999) The nature of the child's ties. J. Cassidy ve P. Shaver, (Ed.), *Handbook of attachment: Theory, research and clinical applications*. New York: Guilford.
- Cassidy, J., Kirsh, S. J., Scolton, K. L. ve Parke, R. D. (1996). Attachment and representations of peer relationships. *Developmental Psychology, 32*, 892-904.
- Coleman, P. K. (2003). Perceptions of parent-child attachment, social self-efficacy, and peer relationships in middle childhood. *Infant and Child Development, 12*, 351-368.
- Crittenden, P. M. (1992). The quality of attachment in the preschool years. *Development and Psychopathology, 4*, 209-241.
- DeWolff, M. S. ve Van Ijzendoorn, M. H. (1977). Sensitivity and attachment: A metaanalysis on parental antecedents of infant attachment. *Infant Attachment, 68*, 571-591.
- Dwyer, K. M. (2005). The meaning of attachment in middle and late childhood. *Human Development, 48*, 155-182.
- Finnegan, R. A., Hodges, E. V. E. ve Perry, D. G. (1996). Preoccupied and avoidant coping during middle childhood. *Child Development, 67* (4), 1318-1328.
- Gabay, R. (1994). *Çocuklarda benlik sisteminin incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Granot, D. ve Maysseless, O. (2001). Attachment security and adjustment to school in middle childhood. *International Journal of Behavioral Development, 25*, 530-541.
- Grossmann, K., Grossmann, K. E., Fremmer-Bombik, E., Kindler, H., Scheurer-Englisch, H. ve Zimmerman, P. (2002). The uniqueness of the child-father attachment relationship: Fathers' sensitive and challenging play as a pivotal variable in a 16-year longitudinal study. *Social Development, 11*, 307-331.
- Günaydın, G., Selçuk, E., Sümer, N. ve Uysal, A. (2005). Ebeveyn ve Arkadaşlara Bağlanma Envanteri Kısa Formu'nun psikometrik açıdan değerlendirilmesi *Türk Psikoloji Yazıları, 8*, 13-28.
- Harter, S. (1982). The perceived competence scale for children. *Child Development, 53*, 87-97.
- Harter, S. (1985). *Manual for the self-perception profile for children*. University of Denver.
- Harter, S. (1998). The development of self-representations. W. Damon (Seri Ed.) ve Nancy Eisenberg (Cilt Ed.), *Handbook of child psychology (Cilt 3), Social, emotional, and personality development* (5. baskı). New York: Wiley.
- Hazan, C. ve Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology, 52*, 511-524.
- Hu, L. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling, 6*, 1-55.
- İlkin, Z. (1997). *İlkokul çağındaki çocuklarda kendilik algısı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Joreskog, K. ve Sorbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Chicago: Scientific Software International.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). *Family, self, and human development across cultures: Theory and applications*. L. Erlbaum Associates.
- Kerns, K. A., Aspelmeier, J. E., Gentzler, A. L. ve Grabill, C. M. (2001). Parent-child attachment and monitoring in middle childhood. *Journal of Family Psychology, 15* (1), 69-81.
- Kerns, K. A., Klepac, L. ve Cole, A. (1996). Peer relationships and preadolescents' perceptions of security in the child-mother relationship. *Developmental Psychology, 32*, 457-466.
- Kerns, K. A., Schlegelmilch, A., Morgan, T. A. ve Abraham, M. M. (2005). Assessing attachment in middle childhood. K. A. Kerns ve R. A. Richardson, (Ed.), *Attachment in middle childhood* içinde (46-70). New York: Guilford
- Kerns, K. A., Tomich, P. L., Aspelmeier, J. E. ve Contreras,

- J. M. (2000). Attachment-based assessments of parent-child relationships in middle childhood. *Developmental Psychology*, 36 (5), 614-626
- Levitt, M. J., Guacci-Franco, N. ve Levitt, J. L. (1993). Convoys of social support in middle childhood and early adolescence: Structure and function. *Developmental Psychology*, 29, 811-818.
- Lieberman, M., Doyle, A. B. ve Markiewicz, D. (1999). Developmental patterns in security of attachment to mother and father in late childhood and early adolescence: Associations with peer relations. *Child Development*, 70 (1), 202-213.
- Main, M. ve Cassidy, J. (1988). Categories of response to reunion with the parent at the age 6: Predictable from infant attachment classifications and stable over a 1-month period. *Developmental Psychology*, 24, 1-12.
- Main, M., Kaplan, N. ve Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. I. Bretherton ve E. Waters, (Ed.), *Growing points of attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50 (1-2), Serial No. 209.
- Mayseless, O. (2005). Ontogeny of attachment in middle childhood: Conceptualization of normative changes. K. A. Kerns ve R. A. Richardson, (Ed.). *Attachment in middle childhood* içinde (1-23). New York: Guilford Press.
- Özusta, Ş. (1993). *Çocuklar için durumluk-süreklilik kaygı envanterinin uyarılama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması*. Yayınlanmamış uzmanlık tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Pietromonaco, P. R. ve Barrett, L. F. (2000). The internal working models concept: What do we really know about the self in relation to others? *Review of General Psychology*, 2, 155-175.
- Richardson, R. A. (2005). Developmental contextual considerations of parent-child attachment in the later middle childhood years. K. A. Kerns ve R. A. Richardson, (Ed.), *Attachment in middle childhood* içinde (24-46). New York: Guilford Press.
- Roisman, G. I., Holland, A., Fortuna, K., Fraley, R. C., Clausell, E. ve Clarke, A. (2007). The Adult Attachment Interview and self-reports of attachment style: An empirical rapprochement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 678-697.
- Selçuk, E., Günaydın, G., Sümer, N. ve Uysal A. (2005). Yetişkin bağlanma boyutları için yeni bir ölçüm: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II'nin Türk örnekleminde psikometrik açıdan değerlendirilmesi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 8, 1-11.
- Spielberger, C. (1973). *State-trait anxiety inventory for children*. Palo Alto: Consulting Psychological Press.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3 (6), 49-74.
- Sümer, N. (2006). Yetişkin bağlanma ölçeklerinin kategoriler ve boyutlar düzeyinde karşılaştırılması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 21, 1-22.
- Sümer, N. ve Güngör, D. (1999). Yetişkin bağlanma stili ölçeklerinin Türk örneklemini üzerinde psikometrik değerlendirmesi ve kültürlerarası bir karşılaştırma. *Türk Psikoloji Dergisi*, 14, 71-106.
- Suess, J. G., Grossmann, K. E. ve Sroufe, L. A. (1992). Effects of infant attachment to mother and father on quality of adaptation in preschool: From dyadic to individual organization of self. *International Journal of Behavior Development*, 15, 43-65.
- Thompson, R. A. (1999). Early attachment and later development. J. Cassidy ve P. R. Shaver, (Ed.), *Handbook of attachment* içinde (265-286). New York: Guilford Press.
- Türköz, Y. (2007). *Okulöncesi çocuklarda bağlanma örüntüsünün kişilerarası problem çözüme ve açık bellek süreçlerine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Uluç, S. (2005). *Okul öncesi çocuklarda benliğe ilişkin inançlar, kişilerarası şemalar ve bağlanma ilişkisinin temsilleri arasındaki ilişki: Ebeveynlerin kişilerarası şemalarının ve bağlanma modellerinin etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi: Ankara.
- Verschuere, K. ve Marcoen, A. (2002). Perceptions of self and relationship with parents in aggressive and nonaggressive rejected children. *Journal of School Psychology*, 40 (6), 501-522.
- Verschuere, K. ve Marcoen, A. (2005). Perceived security of attachment to mother and father: Developmental differences and relations to self-worth and peer relationships at school. K. A. Kerns ve R. A. Richardson, (Ed.), *Attachment in middle childhood* içinde (212-230). New York: Guilford Press
- Verschuere, K., Marcoen, A. ve Schoefs, V. (1996). The internal working model of the self, attachment, and competence in five-year-olds. *Child Development*, 67, 2493-2511.
- Waters, E. (1995). The Attachment Q-Set (version 3). E. Waters, B. E. Vaughn, G. Posada ve K. Kondo-Ikemura, (Ed.), *Caregiving, cultural and cognitive perspectives on secure-base behavior and working models: New growing points of attachment theory and research* içinde (234-246). Monographs of the Society for Research in Child Development, 60 (2-3), Serial No. 244.

Summary

Attachment to Parents during Middle Childhood, Self-Perceptions, and Anxiety

Nebi Sümer

Middle East Technical University

Meltem Anafarta Şendağ

Ufuk University

Attachment theory asserts that the quality of interaction between parents and children results in formation of attachment mental (working) models of the self, others, and the relationships (Bowlby, 1973; 1982). These attachment mental models have clear implications for development of self-perceptions and socio-emotional competence in different domains (Ainsworth et al., 1978; Cassidy, 1988; DeWolff & Van IJzendoorn, 1997). Past studies have shown that secure attachment to parents is consistently linked with positive outcomes during early childhood (e.g., Ainsworth et al., 1978; DeWolff & Van IJzendoorn, 1977) and adolescence (e.g., Armsden & Greenberg, 1987). However, the interplay between attachment to parents and positive development in different domains have not examined for middle childhood (from 8 to 12 years) adequately in both Western countries (see, Mayseless, 2005) and Turkey. This study aims to examine the link between secure attachment to parents and self-perceptions in different competency domains and anxiety on 5th and 6th grade Turkish children. In this context, this study also aims to examine psychometric quality of the Security Scale developed by Kerns, Klepac, and Cole (1996).

The pattern of the interactions between parents and children differ during middle childhood. Although children in this stage still see their mothers and fathers as the primary attachment figures, their attachment mental models differentiate toward more comprehensive and abstract processing. Consistent with their "concrete" self-representations and sophisticated cognitive abilities, the intensity and frequency of their attachment behaviors relatively decrease in this stage (Dwyer, 2005; Mayseless, 2005). Thus, they begin to give more importance to peer relations as compared to earlier stages. Past studies have usually concentrated on the effects of attachment on peer relationships during middle childhood. These studies have shown that secure attachment to parents has positive effects on developing more satisfying peer relations, social competence, and

adjustment to school (e.g., Booth-Laforce et al., 2006; Coleman, 2003). Past studies have also shown that attachment to fathers seem to be more stable than the attachment to mothers during middle childhood (e.g., Verschueren & Marcoen, 2005). However, considering cultural and gender role differences in raising children in Turkish culture (Kağıtçıbaşı, 2007), the intensity of attachment to mothers and fathers may differ for boys and girls.

One of the most critical effects of attachment on development has been shown in the areas of self-perceptions and self-representations (Bretherton, 1985; Cassidy, 1988). Therefore, we aim to examine the effects of attachment on self-perceptions in different domains of the self, using Harter's Self-Perception Profiles (1982; 1988). Considering the past findings, assumptions of attachment theory, and cultural differences, we assumed that secure attachment to fathers would primarily predict self-perceptions in academic and athletic domains and attachment to mothers would primarily predict the self-perceptions in emotional and social domains. We further expected that the interaction between attachment to mother and father would have predictive power beyond their main effects on the specific domains of self-perceptions. Finally, we proposed a model in which self-perceptions in different self-domains mediate the link between attachment to parents and anxiety, which were used as outcome variables in this study.

Method

Participants

Fifth and 6th grade students ($N = 194$; 92 girls and 102 boys, $M_{age} = 11.35$) attending to a private elementary school participated in the study. Students filled out following measures in their classroom.

Materials

Kerns Security Scale (KSS). KSS, developed by

Kerns, Klepac and Cole (1996), was used to measure attachment to parents during middle childhood and early adolescence. The KSS has 15 items and participants respond twice to these items for mothers and fathers separately. The KSS was adopted into Turkish by using standard translation and back translation procedure by the authors. The KSS had satisfactory internal consistency for both mother and father subscales (Cronbach's $\alpha = .84$ and $.88$, for mothers and fathers respectively).

Harter Self-Perception Profile (HSPP). Self-perceptions in specific domains were measured using the HSPP developed by Harter's (1982). The HSPP assesses self-evaluations in six self-domains (scholastic competence, peer acceptance, behavioral conduct, physical appearance, and athletic competence), and general self-worth with 36 items, six items for each subscale. This measure was adopted into Turkish by İkin (1997) supporting its reliability and validity for Turkish children between 8 and 12 years old. The HSPP subscales had acceptable Cronbach's alpha reliabilities ranging from .66 (social acceptance) to .80 (global self-worth) in this sample.

Trait Anxiety Inventory for Children (TAI-C). The TAI-C was developed by Spielberger (1973) and adopted into Turkish by Özusta (1993). The TAI-C had 20 items measuring the general anxiety in different areas for children between 8 and 12 years old. Özusta demonstrated satisfactory reliability and validity for this measure. The TAI-C had also high Cronbach's alpha (.89) in the current study.

Results and Discussion

Factor analyses on the 15 items of the KSS yielded one factor solution for both mother and father subscales. All of the items, but item 6, had loadings over .40 on the single factor, suggesting that the KSS has one dimension representing the level of attachment security to parents similar to the findings in previous studies (e.g., Kerns et al., 1996).

Comparison of age groups on the major variables yielded significant differences between 11 and 12 years old students on the majority of the variables indicating that older students (12 years) had significantly lower levels of secure attachment to parents and self-perceptions and had higher levels of anxiety than younger ones (11 years). Correlations among the variables showed that attachment to fathers and mothers are strongly correlated ($r = .56, p < .001$) with each other, and attachment to parents were moderately correlated with all of the domains of self-perception and anxiety. We run a series of sequential regression analyses in

predicting specific self-perceptions, in which gender and age were entered in the first step to control for their effects, attachment to mothers and fathers, and the interaction between them were entered in the second step. Results revealed that both attachment to mother and father uniquely predicted self-perceptions. Although mother attachment had relatively higher beta values in predicting social acceptance and father attachment had higher beta values in predicting academic competence, athletic competence, and behavioral conduct, the difference between the beta values for mothers and fathers on the domains of self-perceptions were not statistically significant. The interaction between attachment to mother and father also predicted physical appearance and global self-worth, in addition to the main effects of attachment. Plotting of these interactions demonstrated that secure attachment to fathers had highest effect on physical appearance if only it was accompanied by secure attachment to mothers. Similarly, those who reported secure attachment to both of their parents had highest level of global self-worth, as compared to those with secure attachment to one parent only or insecure attachment to both parents.

Finally, the results of the path analysis in testing mediational model indicated that social acceptance, academic competence, and behavioral conduct fully mediated the association between attachment to parents and anxiety.

These findings signify that attachment to father had a strong effect on both self-perceptions and anxiety, as opposed to the cultural expectations assuming that fathers play less role during middle childhood in raising children as compared to mothers. Self-perceptions in specific domains seem to be very close correlates of attachment security and mediators of attachment by carrying its effects to anxiety. Finally, the interaction between attachment to fathers and mothers had an additional power in explaining the role of attachment on self-evaluations, suggesting that secure attachment to both parents is an asset for positive self-concept. Having selected students from middle-high and high SES only and the correlational nature of the study design were the main limitations. However, the findings of this study were consistent with the findings in Western cultures. This study contributed to the current literature by showing that the KSS can be used for Turkish sample in assessing attachment to parents, there is no clear difference between attachment to mother and father in predicting self-perceptions, which are the mediators of secure attachment and critical outcome variables, such as trait anxiety.